

Történelmi évfordulók

A nemzetek, nemzetiségek, népek történelmi tudatának ápolása és fejlesztése a kollektív emlékezés, a nagyközösségi memória ébren tartását, időnkénti felújítását igényli. E létfontosságú társadalmi pedagógia nélkülözhetetlen támpontjai a kor-szakos fordulatokat jelző évfordulók. A róluk való megemlékezés éppen ezért nem csupán a felnövő nemzedékeket köti be a történelmi folytonosságba, hanem a változó idők követelményei szerint elkerülhetetlen újraértelmezésük a jelen és a jövő feladatainak kijelöléséhez is hatékony segítséget nyújt.

A nagy évfordulók jelentése kölcsönhatásba kerülhet egymással, s ily módon az utókor tudatában egymást kölcsönösen áthatva, egymást kölcsönösen felerősítve érvényesül. Napjainkban ilyen ösztönző interferenciába kerül felszabadulásunk 38. és a IX. kongresszus 17. évfordulója. Ez a kapcsolat abból az egységes szemléletből is következik, amelyet hazánk történelmével kapcsolatban pártunk főtítkára fejtett ki a Központi Bizottság 1982. június 1–2-i bővített plenáris ülésén tartott előadói beszédében: „Tisztában kell lennünk azzal, hogy pártunk nincs a nemzet és a népen kívül, hogy nemzetünknek egyetlen történelme van. [...] Így tehát a nemzet történelme az egyedüli történelem, amelynek tükröznie kell népünk egész fejlődését.”

Ebben a perspektívában az említett összefüggés igazán mély értelművé válik. Az 1944. augusztus 23-i történelmi aktus, a társadalmi és nemzeti, antifasiszta és antiimperialista forradalom nyitotta meg az utat a szocialista forradalom végrehajtása, majd a szocializmusra való áttérés előtt. Ezen az úton hazánk rövid idő alatt hatalmas változásokon ment át, és rátért a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésére. E minden alkotó energiát igénybe vevő erőfeszítés számára nyitott új, nagyszerű távlatokat a IX. kongresszus, amelynek dokumentumai alapozták meg a szocialista Románia fejlődésének legalkotóbb periódusát.

1944. augusztus 23-ra emlékezve 1965 júliusára is gondolunk, hogy e kettős évforduló jegyében folytassuk munkánkat a XII. kongresszus kidolgozta felemelő program valóra váltásáért.

KORUNK

SZTRANYICZKI GÁBOR

Ellentmondás és társadalmi felelősség

Miként azt az elméleti megközelítések tapasztalatai tanúsítják, szocializmus és ellentmondás viszonyának értelmezése két ellentétes előjelű véglet között mozog. Az egyikben az ellentmondás ártalmatlan viszonyra szelidül, amely jelen van ugyan a szocializmusban is, de végeredményben se nem oszt, se nem szoroz. A másik szemléletben éppenséggel fordítva: úgy térnek vissza az ellentmondások a szocializmusról alkotott társadalmi képzetbe, hogy noha nem antagonisták jelzővel illetik őket, természetükben és hatásaikban alig különböznek a korábbi rendszerekre jellemző folyamatoktól. Úgy tűnhet, mintha két olyan határmoddellel lenne dolgunk, amelyek kizárják egymást. Sőt, egybevetésük már-már arra a következtetésre indít, hogy tulajdonképpen szocializmus és ellentmondás két lehetséges alternatívájáról van szó, nincs tehát más mód, mint egyiket vagy másikat elfogadni. Am a meg-gondolkoztató éppen az, hogy bármennyire végletes is a két modell, a maga módján, végső elemzésben, mindkettő apológiát sugalmaz. Az előbbi azzal, hogy az ellentmondások szocializmusbeli megszelídítettségét, eleve szavatolt ellenőrzését állítja. Az utóbbi éppenséggel fordítva: a szocializmust, az új társadalmat építő gyakorlatot oly módon veszi védelmébe, hogy az ellentmondást mint mozgás-, illetve fejlődéstörvényszerűséget függetleníti a rendszer, a társadalmi gyakorlat természetétől, aminek nyomán az a látszat keletkezik, mintha a szocialista rend nem lenne

felelős az ellentmondások megnyilvánulásaiért, következményeiért. Ha szemügyre vesszük, kiderül, hogy az apologetikus szemlélet mögött tagadó hozzáállás húzódik meg az ellentmondás szocializmusbeli problematikájával kapcsolatban. A jelenség-nél azért is érdemes elidőzni, mivel az ez év június 1—2-i központi bizottsági bővített ülésen elhangzott főtárgyi expozé az ellentmondásokkal kapcsolatos tagadó álláspont jelentkezésére, illetve káros jellegére hívta fel a figyelmet: „Ellentmondások vannak és lesznek bármilyen társadalomban — olvassuk az expozéban. — Az ellentmondások nem oldhatók fel tagadó viszonyulással, hanem csak okaik tanulmányozásával és megértésével, s ezen az alapon tudatos munkálkodással a régi állapotok felszámolásáért és az új bator előmozdításáért.“ (Kiemelés tőlem. — Sz. G.)

Látszatra a két véget egyikénél sem mutatható ki tagadó viszonyulás. Mi több, ha ez első értelmezés erre utal, a második, látszólag, nemhogy tagadná az ellentmondást, de éppenséggel túlhajtja annak szocializmusbeli jelentkezését. Mindez azonban csupán felszíni tünet. Valójában a tagadó viszonyulás, különböző értelemben ugyan, de mindkét értelemben tetten érhető. A kérdés az, egyáltalán van-e, s ha igen, mi is tulajdonképpen az a közös nevező, amelyen a két tagadó hozzáállás találkozik? A probléma nem érdektelen, mivel a szocializmusbeli ellentmondás-értelmezés egyik sajátos gyengéjére tapint rá. Arra, hogy mindkét értelmezés az ellentmondásokat a szocializmust építő gyakorlaton kívül, attól elszigetelten szemléli. Ez az értelmezés nem az új társadalmi gyakorlat dialektikájából indul ki. Mind az első, mind a második modell voltaképpen tagadó viszonyulás, amennyiben az ellentmondást olyan dialektikátlan adottságként kezeli, amely a szocialista gyakorlat szempontjából csakis valamiféle idegen test lehet. Holott mi más a szocializmusbeli ellentmondás, ha nem éppen e hús-vér dialektika egyik megnyilvánulása? Aligha véletlen, hogy a plenárison elfogadott programdokumentum éppen ennek a dialektikának a szem előtt tartására hív fel: „Állandóan tekintettel kell lennünk arra, hogy a dialektika törvényei a szocialista társadalomban, s valószínűleg a kommunista társadalomban is, erőteljesen hatnak.“

Az új társadalomszervezés szinte minden lépésnél figyelmeztet arra, hogy a szocialista építési gyakorlata is szükségszerűség és szabadság, spontaneitás és tudatosság, objektív anyagi tartalom és szubjektív cselekvési forma, társadalmi meghatározottság és egyéni lét, gazdasági lehetőségek és politikai célkitűzések, politikai követelmények és erkölcsi normák ellentétében mozog. Persze mindezt még korántsem elegendő egyszerűen tudomásul venni. A szocialista rendnek a megelőző történelmi alakulatokkal szembeni magasabbrendűsége abból is ered, hogy életre hívja az ellentmondások tudatos ellenőrzéséhez szükséges társadalmi feltételeket, eszközöket. Az egész társadalmi tevékenység tudományos tervezése, szervezése voltaképpen ennek az új lehetőségnek ésszerű társadalmi termelésén, magasabb szintű újratermelésén alapszik. Az ellentmondásokkal kapcsolatos tagadó viszonyulás csakis annyiban haladható meg, amennyiben a „lehetőségtermelésnek“ és -újratermelésnek a folyamatában az ellentmondások tudatos emberi birtokbavételére képes szervezett társadalmi tevékenység kiformálódását ismerjük fel. Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy a társadalmi tevékenység, amely oly módon hordozza az ellentmondások összefüggéseket, hogy — ha tetszik, ha nem — ő maga is azok alkotórésze és függvénye, tagadó viszonyulás esetén nemhogy „kiléphetne“ ebből a meghatározottságból, de éppenséggel megfosztja magát az ellentmondások folyamatok kibontakozásában a viszonylagosan, illetve feltételesen önálló cselekvés lehetőségétől is, amennyiben egyszerűen figyelmen kívül hagyja, és még kevésbé méri fel, illetve vállalja a valóságos, az önnön érvényesülésére nézve is szükségszerű összefüggéseit. Hisz mi szavatolhatná a feltételes „túllépést“ az ellentmondások helyzetbe zártas korlátait, ha elsősorban nem éppen az ellentmondások feltételek, tendenciák reális tudatosítása? A tapasztalatok bizonyítják, hogy csakis önkritikai tudatosodás révén nyerheti el a társadalmi tevékenység azt a viszonylagos önállóságot, amely egyszerűen elengedhetetlen ahhoz, hogy az adott fejlettségi fok feltételeinek szintjén hatékonyan befolyásolhassa az ellentmondások viszonyok alakulását, önkifejlesztési irányát. Elsősorban a tudatosságot hordozó, önálló cselekvéstől függ az is, mennyire képes ésszerű, szervezett társadalmi formát kölcsönözni az ellentmondások szükségletek, érdekek kölcsönös érvényesülésének.

A júniusi plenárison elfogadott programdokumentum egyik megállapítása ebben az összefüggésben éppen az a gondolat, amely szerint a szocializmus viszonyai között a társadalmi feszültségek, súrlódások nem elkerülhetetlen velejárói az ellentmondásokban mozgó fejlődésnek. Nem mintha az ilyesfajta veszély eleve ki lenne zárva, mintha szocializmus és ellentmondás viszonya garantáltan problémamentes volna. Ellenkezőleg, éppenséggel arról, hogy komolyan kell venni az ellentétek egysége és harca törvényének szocializmusbeli érvényesülését. Csakhogy tudó-

másul kell venni, hogy e törvény működése nem független a szocialista viszonyokat hordozó valóságos gyakorlatról. Az ellentmondásos folyamatok kibontakozásának és az adott fejlődési szakasz lehetőségeihez mért megoldásuknak a „mikéntje” az ellentmondásokhoz való mindenkorai tényleges viszonyulás függvénye. Márpedig itt a „hogyan” a kérdéskomplexum magva, hiszen nincs ellentmondás általában, különösen a szocializmusban, ahol a tudatos társadalmi tevékenység tervező, szervező és irányító funkciója a rendszer természetéből fakadó követelmény.

Ha az ellentétes feltételeket hordozó folyamatok kibontakozásának és a bennük feszülő problémák megoldásának a módozata a szocializmus számára mindekelőtt a társadalomszervezés és -irányítás kérdése, akkor az ellentmondásokhoz való tudatos viszonyulásban az alternatívák kiválasztása elsőrendű jelentőségű. Aligha érvényesül az ellentmondások szocializmusbeli jellegének és tudatos társadalmi befolyásolásuknak szemlében az a szemlélet, amely nem ismeri fel az ellentmondások alakulásának, a mindenkorai történelmi szinthez igazodó megoldások lehetőségének többértékűségét, amely tehát mindig csupán egyetlen alternatívát lát. Persze a különböző változatok felismerése és mérlegelése nem egyszerűen éles szem vagy józan belátás dolga. Az alternatíváknak maguknak kell szóhoz jutniuk, ami a hiteles demokrácia széles körű érvényesülését igényli. Ebből a szempontból időszerű utalni a kultúra második kongresszusára mint olyan országos szintű demokratikus fórumra, amely kereteket kínál az új ember formálásával, a szocialista kultúra fejlesztésével kapcsolatos időszerű kérdések megvitatására, a megfelelő döntések kimunkálására. A közművelődés, illetve a politikai kultúra fejlesztése azért is aktuális a vizsgált összefüggésben, mivel az ellentmondásokhoz való tudatos viszonyulás kialakításában a megoldás különböző változatainak nem egymást kizáró, hanem egymást kölcsönösen kiegészítő érvényesítésében, az ellentmondásos folyamatok feletti ésszerű társadalmi uralom feltételeinek kimunkálásában a kultúra értékeinek hiteles elsajátítása, a tömegek műveltségi színvonalának emelése egyre fontosabb szerepet kap. Joggal húzta alá a kultúra II. országos kongresszusa a júniusi pártplenáris dokumentumainak azt a következtetést, amely szerint a termelőerők korszerűsödésének mértékében a nevelőmunkára, a szocialista tudatformálásra nagyobb felelősség hárul a társadalmi szerkezet, a szocialista társadalmi viszonyok fejlesztésében.

Az ellentmondásokhoz való tudatos, szocialista viszonyulás követelménye közvetlen módon és kivételes nyomatokkal veti fel a társadalmi felelősség problematikáját. Amennyiben a szocializmusbeli ellentmondásokhoz való hozzáállás nem a nyílt vagy rejtett apológia, hanem az a kritikai-önkritikai felismerés, hogy az ellentéteket hordozó folyamatok megoldásának a módja, társadalmi hatásuk mikéntje egyre döntőbb súllyal a társadalomszervezői tevékenységtől függ, annyiban természetesen és jogos a világos elhatárolás egyfelől az ellentmondások szocializmusbeli ténye, másfelől pedig a szocializmusban fellépő visszahatások, egyensúlybomlások, válságok jelensége között. Ez a különbségtétel annál inkább időszerű, mivel az utóbbi időben az új társadalomépítés gyakorlatában nem egy országban jelentkeztek és jelentkeznek rendellenességek, nehézségek. Érdemes figyelni arra, ahogyan a júniusi plenáris programdokumentuma a szóban forgó jelenségeket értékeli: „A mutatókozó nehézségeknek — olvassuk a főtájkári jelentésben — semmi közük vagy nagyon kevés közük van a szocializmushoz. Annál több közük van a kihágásokhoz és hibákhoz; a tudományos szocializmus egyes alapvető elveinek megszegéséhez, egyes általános törvényszerűségek, illetve egyik vagy másik ország konkrét realitásainak semmibebevételéhez. A nehézségek oka az, hogy nem valósulnak meg következetesen a szocialista elvek.”

Egy dolog tehát az, hogy az ellentmondások léte folytán a szocializmus komoly problémákkal találja magát szembe, és más dolog, hogy a szocialista építés hibái, gyengéi társadalmi feszültségekhez, netán súlyos megrázkódásokhoz vezetnek. Persze a kettő összefügghet egymással, mint ahogy össze is függ, amennyiben a különböző nehézségek jobbra az új társadalomszervezés valóságos dialektikájában jelentkező problémák elégtelen vagy hibás megoldására vezethetők vissza. Nos, alighanem éppen ez az összefüggés int a legnyomatékosabban arra, hogy a szocialista építés ellentmondásokat hordozó gyakorlata önmagában véve még nem ok a nehézségekre, a feszültségekre. Annál kevésbé, mivel az ellentmondások jelentkezésében, érvényesülésük ilyen vagy olyan módjában, gazdasági, társadalmi-politikai kihatásaik jellegében, az ellentmondásos helyzetek felvetette problémák megoldásának mikéntjében hovatovább meghatározóbb szerep jut a viszonyok elméleti megismerésének, az egész társadalmi tevékenység tudatos tervezésének, szervezésének és irányításának. Márpedig ha így van, lehet-e, és szabad-e a nehézségekért, az anyagi és kulturális szükségletek kielégítésében tapasztalható hiányokért és mindezzel összefüggésben az esetleges feszültségekért valamiféle elvont, önmagában vett

ellentmondást tenni felelőssé? A szocialista rend számára az effajta „mosom kezeimet” szemlélet és magatartás elvileg eleve elfogadhatatlan. A felelősség áthárítása a történelmi múlttól örökölt vagy a jelenkori fejlődés kihívásaival összefüggő új ellentmondásokra valójában a célirányos társadalomszervezői tevékenység tehetetlenségének beismerése. De miféle tehetetlenségről van szó? Köztudott, a szocialista építés viszonyai között a szubjektív tényező súlya megnövekszik. Csakhogy, mi tagadás, ez a megnövekedett szerep a valóságos vagy vélt alternatívák közötti önkényes választás, az esetleges egyoldalú döntések valószínűségét is megnöveli. Mármost, amennyiben ez a valószínűség érvényre jut, a szocialista építés gyakorlatához természetesen hozzá tartozó ellentmondásos viszonyok további, de ezúttal már spontánul és ellenőrizhetetlenül felfakadó ellentmondásokat szülnek. Ezeknek valóban alig van valami közülük a szocialista társadalom természetéhez; kizárólag a hibás politika következményei. Ugyanakkor azonban meglétük és spontán érvényesülésük menthetetlenül visszahat az ellentétek egysége és harca törvényének működésére, és rövidzárlatot idézhet elő a folyamat tudatos ellenőrzésében. Az ellentmondásokkal szembeni viszonylagos tehetetlenség végeredményben maga is okozat: a sorozatos hibák, mulasztások, az önkényes értékelés, a demokratikus társadalmi ellenőrzést megkerülő döntések következménye.

Mindent egybevéve, a gazdasági nehézségek, a társadalmi feszültségek makacs jelentkezése különös nyomatékkal figyelmeztet arra a súlyos felelőségre, amelyet az ellentmondásokhoz való tudatos viszonyulás követelménye hordoz. De mi is a tulajdonképpeni értelme ennek a felelőségnak? Mi a teendő akkor, ha a szubjektív tényező szerepének növekedése önmagában még nem biztosíték az ellentmondásos folyamatok megfelelő befolyásolására, sőt az ellentmondások torzulásának a veszélyét is magában hordja? Nos, a szaporodó és súlyosbodó problémák egyenesen arra kötelezik a tudatos társadalomtervezői, -szervezői és -irányítói tevékenységet, hogy kritikai-önkritikai szellemben felülvizsgálja a gazdasági döntéseket, társadalmi opciókat meghatározó korábbi szemléletet, s új, az ellentmondások ésszerű, adekvát irányú kibontakozását szavatoló megoldásokat keressen. Eppen ezt a bírálati-önbírálati szellemet hirdette meg 17 esztendővel ezelőtt pártunk IX. kongresszusa. Ma, amikor a történelmi fordulópontot félmjelző eseményt köszöntjük, nem árt emlékeztetni a kongresszus egész munkálatait átható, ama igazságra, hogy a kommunista párt életképességének próbatétele az elkövetett hibákhoz való bátor, önkritikai viszonyulás, hiszen csak ebből méríthet magának erőt a forradalmi önmegújuláshoz. „Ösztönözni kell az önbírálati szellemet, saját hibáink nyílt beismerését — olvassuk a kongresszusi jelentésben —, amely biztosítéka a munka szüntelen javításának, bizonyítéka a párt erejének, a párt és a tömegek törhetetlen egységének.” (A Román Kommunista Párt IX. kongresszusa, Buk., 1965. 77.)

Az ellentmondásokhoz való pozitív hozzáállás voltaképpen a szocialista gyakorlatnak önnön feltételeihez, követelményeihez való kritikailag tudatos viszonya. Ezért a valóban forradalmi álláspont nem annyira az ellentmondások elismerésében igazolódik, hanem tudatos társadalmi ellenőrzésük, az ember tényleges, minden oldalú emancipációját szolgáló, ésszerű-értelmes irányításuk szocialista kötelezettségének teljesítésében. Főlősleges nagy szavakat használni ezen elkötelezettség súlyának érzékeltetésére, hiszen az egyet jelent a szocializmus történelmi hitele iránti messzemenő felelősségvállalással.

